

**Іван Чендей
(1922—2005)**

ПАМ'ЯТЬ

Марія ЧЕНДЕЙ-ТРЕЩАК

«НАЙНЕЗАБУТНІШЕ З ОБЛИЧ. ТАКЕ ЄДИНЕ, БОЖЕ, БОЖЕ!»: СПОГАДИ ДОЧКИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Чомусь саме ці рядки Ліни Костенко постійно і рефрено у моїй голові, коли думаю про батька, згадую своє життя поряд із ним – ще земним, але ніколи не приземленим... Дивовижно лагідним і безмежно щедрим на ніжність і ласку, яка обіймала-огортала, упевнювала і утверджувала в думці, що ти надійно захищена від усіляких негараздів, бо поряд із ним

(негараздів) бути просто не може, їм нема місця поряд із твоїм мужнім і сильним Татом. Це вже потім, з дорослішанням, прийде розуміння і прийняття того, що життя – складна штука зі своїми непротистими порогами, які долатимеш сама, бо тільки так, а не інакше воно влаштоване, такими є його закони.

Але спочатку було дитинство... Якби його малювати – то була б неймовірно гарна картина: невеличкий, (по периметру – книжкові шафи), затишний батьків кабінет із вікнами в сад. Вікна ті невеликі, але за ними – зелено і кризь них – сонячно... Влітку

*Найнезабутніше з облич
Таке єдине, Боже, Боже!
Не плач, не муч його, не клич.
Він не обізветься. Не може.*

*Там ні печалі, ані сліз.
Ні дня, ні вечора, ні рання.
Його нема ніде. Він скрізь.
Вже в остаточній формі існування.*

впритул за віконцями світлотінне мереживо на виноградному листі, взимку – біла снігова казка... Перед одною з книжкових шаф – великий письмовий стіл, збоку навпроти віконця – диван. Поміж двома вікнами кутової стіни, попри шафу з книжками застелене домотканою веретою глибоке крісло. Його ще претензійно називали «фотель». От у цьому кріслі-фотелі я затишно вмошувалася і під клацання (яка то була чарівна музика!) друкарської машинки читала, малювала, а часом діймала тата розпитуваннями про надважливі (а як інакше!) для дитини речі. Часом, було, нудьгувала, то просила розказати казку...

Одну казку, татом вигадану і розказану, через роки й роки прочитала у його Щоденнику. І я її згадала...ту казку. Згадала його, себе малу, свої тодішні дитячі емоції-відчуття. Спогад той увірвався з далеких дитячих років у мою свідомість, і я вкотре подякувала долі за мого Батька.

Казка про білий сніг

– Татку, розкажіть казочку! – просить мала Марічка.

А мені здається, я уже всі казки погубив та розтрусив по тяжкій і крутій життєвій дорозі... Яку ж розповісти?... А вона знову:

– Татку...казочку!.. – дивиться такими цікавими вічками, ніби сама уже мандрує за високими горами, за далекими морями, у тридев'ятім царстві...

– Про курочку Рябу?... – готовий першу, що приходить до пам'яті легко.

– Про курочку я уже знаю... Іншу розкажіть...

– Про Івасика Телесика?..

– І про Івасика Телесика знаю!.. – сама готова переповісти...

Часинку мовчить, мовби кудись летить на крилах гусей сама, а далі знову:

– Татку, розкажіть казочку!..

Змучений, радий був би, якби залишила мене у спокої. Та ні: їй казку і казку. Коли бачить, що дочекається казки годі, раптом забувається на мої скроні:

– Татку, коли не знаєте більше казок, то розкажіть мені, чому у вас коло очей біле волосся?..

Хвильку мовчу, а вона не зводить вічок з-над моїх голосниць.

– Знаси, Марічко... – затиноюся, бо шукаю, а що їй повідати. – Коли одного разу я лежав у нашій сади, мені так захотілося спати, що вже сили не було. От я поклав долоню під щічку й заснув. А тим часом пішов сніг. Спершу впав на моє волосся над лівим вухом. А коли я повернувся на інший бік і поклав під щічку іншу долоню, сніг мене припав і на правій голосниці... Відтоді голова на скронях біла...

Марічка довго дивиться на мої майже білі голосниці... І вже не просить казки...¹

¹ Іван Чендей. Щоденники. Книга 1. С. 579 / упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021.

А тоді я просто раділа, що мій тато не ходить щодня на роботу (як ходили батьки моїх друзів), що мені добре, бо він завжди вдома, а я можу не піти в садочок, якщо не схочу. Хоч дитсадок любила. Можливо, інтуїтивно... Згодом дізналася: єдине місце, з якого батька не ілюїнували після виключення у 1969 з партії і усіх усюд (різних там комісій-товариств), був батьківський комітет того ж таки садочка.

За вікнами кабінету був сад. Дерев, куці, виноград, буйнокуття – усе садилося й плекалося його руками. Гадаю, що був отой сад для тата рятівним не так із точки зору «своє яблучко-грушка-гроно» як у роботі з рослинами і плеканні квітів знаходив він розраду і рятуюнок у найважчі для себе часи. Мені, дитині, здавалося: тато уміє все. Певно, так і було. Він готував оселю для майбутнього дерева, щепив, навесні обрізав, корчував, ... Улітку косив, підв'язував, обприскував, тішився урожаєм, дарував найгарніші плоди друзям, гордо важив найбільші, жив у саду, ставав його частиною, зливався з ним...

Батько мене ніколи не бив. Єдиний раз я відчула вагу його руки, коли зламала щепу на грушці.

Батько прищепив грушу. Щепу під весну зазеленіла, з відквіттих суцвіть уже почали в'язатися грушки – а я її вломила. Не випадково, навмисно. Певно, сподвигла мене, нерозумну, на це чисто дитяча жага експерименту або ж елементарна нудьга, як це часто буває з дітьми. Батько, спостерігши це, спалахнув (що для нього було геть невластивим), посягнув мене долонею по руках... Говорив тоді про грушку, як про людину. Яку я боляче скривдила. Мене, малу, це, швидше, вразило-здивувало, ніж налякало. А ще було дуже соромно... Я тоді ще не знала, що по своїй суті люди поділяються на дві категорії: будівничі й руйнівники. Але задатки руйначи в мені тоді були знищені моїм татом в корені... По тому татко підмотав стовбур, «почаклував» – полікував дерево...

Ота груша довго ще росла в нашому саду, рясно родила... Але я щоразу, біля дерева проходячи, намагалася не дивитися на те місце на стовбурі, що було наче оперезане поперечними глибокими смугами-шрами.

Батько ніколи не читав нотацій, не повчав нав'язливо, не дорікав за пустощі чи промахи. Міг глянути якимось так, що слова ставали непотрібними. Радів, коли його дітям щось вдавалося: гарний малюнок, добре написаний твір, виступ на шкільному концерті, дотеп у розмові... Пригадую: ніколи не просила у тата допомоги в написанні шкільних творів (а писалося їх чимало). Бувало, доводилося виправдовуватися, переконувати однокласників (та часом і вчителів), що писала сама. Коли з досадою розповідала про це батькові, він хитро й не без задоволення посміхався у вуса.

Казкою дитинства були для мене поїздки з татом у його рідне Дубове. Там йому, певно, було наймиліше. Там писалося, творилося, просто верталася до життя, набиралося сил. На околиці, на ті гори, на краєвиди в долині гірської норавливої річки Тересви він дивився таким особливим поглядом,

як дивиться дитина на маму після довгої розлуки. Було в тому погляді стільки любові, стільки затаєного щему! І мені, дитині, без довгих пояснень ставало зрозумілим, чому слово Батьківщина звучить саме так, чому це поняття є святим і єдиним. Так само, як і мама з батьком. До них тато теж ставився з побожною любов'ю...

Сьогодні, працюючи з дітьми, не раз чую від них докори вбік їхніх батьків: того не додали, те не придбали, про те не подбали. Усвідомлюючи плинність і змінність цінностей часу, все ж роблю висновок: не додано їм не матеріального, а того духовного, яке породило б ставлення до батька-матері як до святині, до найціннішого особистого скарбу. Бо що, окрім справжньої духовності, могли дати дев'ятьом своїм дітям скупі на достатки (але щедрі на любов) селяни на початку ХХ століття? А вже те духовне породило і неймовірно сильну любов дітей як до батьків, так і поміж братами й сестрами.

А як брати-сестри Чендеевого роду любилися! Вони нечасто сходилися усі разом. Хіба на весіллях і похоронах. Дитиною ще спостерегла одну дивну (як мені здавалося тоді) звичку: коли гуртом збиралися родиною за столом, починалося якесь незрозуміле для стороннього ока дійство. Кожен із них намагався якнайкращі шматки страви покласти в тарілку братові чи сестрі. Припрошуючи, виправдовуючись, що сам, мовляв, уже ситий, а саме цей чудовий шматочок страви мусить бути з'їдений братом або ж сестрою. І пораз той шматок мандрував за столом із тарілки в тарілку, від одного до іншого... Нині розумію: це було посяно їхньою прекрасною мамою ще у ранньому дитинстві, коли на столі було скупі, а в душах – щедро. Посяно їхніми батьками в душі дітям у тій маленькій верховинській хаті, де їлося з одної миски багатьма дітьми, ліктями не орудувалося... А коли діти вирости, те посяно колосилося і родило щедро! Бо ж не тільки їжею ділилися, а своєю любов'ю. При цьому примножуючи її – і збагачувалися їхні душі. Недарма однією з татових заповідей було: «Нехай від Любові народжене породжує тільки Любов!»

Одного разу спитала в Батька: «Тату, а що Ви любите найбільше?» Хвильку подумав і відповів коротко: «Усе красиве». Я не потребувала якихось уточнень чи пояснень, бо за плечима тоді вже було досить некоротке життя поряд із ним. Любячи красу, Він все робив красиво й ґрунтовно. Утверджував красу в усьому, чого торкалися його серце й рука.

Не співав, не грав на жодному музичному інструменті, але тонко відчував і розумів музику, обожнював гарний хорівий спів. Вважав неприпустимим для себе не піти на концерт класичної музики у філармонію чи прем'єру вистави, в театр. Завжди нарікав на порожні місця у глядацькій залі, щиро дивувався: як у багатотисячному місті, де є кілька-десять шкіл, університет, творчі спілки-організацій-установи з усім наповненням інтелігенцією, зал на кількасот місць наповнений епізодично? Пригадую, як палив його сором, як ще довго говорив, обурюючись, про випадок, коли в Ужгород завітала хорова чоловіча Капела бандуристів із Києва. На сцені ар-

тистів було рівно удвічі більше, ніж глядачів у залі.

Не малював, але живопис розумів і любив, умів відрізнити справжнє мистецтво від імітації такого, судження його про той чи той твір, манеру письма, митця загалом – були влучні й точні. Пригадую, ми розмовляли про одного з художників, який збився на життєві манівці, вчинив непорядно. Батько писав про нього. І на моє щире подивування, як митець міг так вчинити, як батько може йому це простити ще й хвалити-підносити у статті, просто і дохідливо пояснив: «Художник він більший, ніж людина». Мізерність у людині зрозуміти міг – у мистецтві ж її не сприймав.

Загалом, бував різкий і категоричний в оцінках, чим, очевидно, нажив не одного недоброчливця, проте неймовірно радів усьому і усім, що несли в собі бодай іскорку – коли не іскру – таланту. А на таланти мав чуття, одразу бачив, у кому є хист до слова, і ще в 1994-му, першим серед закарпатців-літераторів отримавши Шевченківську премію, передбачив майбутнє лауреатство своїх земляків Петра Скунця, Дмитра Кременя, Петра Мідянки, Мирослава Дочинця. Про це промовляє запис у його Щоденнику.

Радів новим талантам по-справжньому. Тому мені часом смішно чути від декого вигадки, що «боявся конкуренції, боявся не бути першим...» тощо. Пригадую, як одного суботнього ранку зайшов до мене у кімнату, був урочисто просвітлений. У руках тримав невеличкий зшиток, зроблений зі сторінок газети «Карпатський край». Там були поезії молоденької Оксани Кішко-Луцишиної. Тато мовив: «У мене сьогодні свято. Я відкрив для себе справжнього митця. Почитай». По кількох хвилях попросив мене допомогти знайти номер телефону, аби подзвонити Оксані. Подзвонив, з трепетним хвилюванням (від зустрічі зі справжнім, прекрасним Словом) дякував їй...

Колись, уже добре знаючи, що людина – не вічна, що треба встигнути вимовити найголовніші слова при житті, я принагідно сказала Батькові, що він – найкращий у світі, прекрасний Батько. Він уважно подивився на мене і заперечив: «Я не був хорошим батьком. Я більше жив своїм внутрішнім світом, світом моїх творів... Мого слова...». Ну як було пояснити йому (а чи й треба?), що він просто фактом свого от такого життя поряд, щедрою Любов'ю робив усе необхідне, аби діти його були щасливими... Від його любові. Як було переконати, що те слово «був» боляче різонуло, як переконати було, що він є і завше буде найкращим у світі татом, татком, таточком? Я тоді щось говорила про виховання діями (не словом), про затишок поруч, про книжки навколо, про любов і ласку в нас... Бракнуло слів, хотілося не заплакати, а заридати, але треба було бадьоро переконувати... А він уважно і якось розгублено дивився; певно, глибше, ніж я, в цю мить усвідомлював: усе минає...

Кілька літ по Батьковому відлеті у Засвіти я замислилася: Батько залишив по собі багато. Предметних і непередметних речей. Хату, сад, книги, твори. У творах – тисячі й тисячі слів. А яким Словом

можна б найточніше назвати – схарактеризувати його життя? Я знайшла те Слово. Це щедрість. Щедро було в нього і від нього. Доля щедро обдарувала його. І талантом, і чуттям-розумінням прекрасного. Подарувала розум, красу внутрішню та зовнішню. І радостей, і негараздів було в житті теж щедрими не жменями – пригорщами! Він щедрим був у любові до талановитих, до тих, кого полюбив; щедрим і в нелюбові до бездар і, як сам не раз говорив, заробітчан у літературі. Умів словом піднести до небес, умів словом пригнути до землі. Мама часом дорікала йому за такі крайнощі в його натурі, але, гадаю, інакше він не вмів.

Дивно мені: у житті Батько був натурою твердою, часом різкою і непримиренною до певних речей. Мама ж уміла прощати, довго не тримала на образи зла, може, просто не пускаючи їх глибоко в душу. А для нас, своїх дітей, Мама була «недремним оком», а Батько – «всепрощаючим серцем». Для означення маминого життя я теж відшукала Слово. Змістовність. Попри багато лих, трохи радостей, їхнє життя укупі було щедрим і змістовним. Щедрість і зміст були у всьому, що вони робили, у тому, як вони жили. Були різними і прекрасними водночас. Для мене, для усіх на вулиці Високої в Ужгороді, для усіх, у кого вони в серці – не були. Є.

Маю звичку, яка зродилася віддавна і якось мимоволі, та й стала вже випрацьованою роками: звіряю майже усе важливе, що роблю, звертаючись подумки до батька: а що сказав би він про те чи те, зроблене чи не зроблене мною, що сказав би про наш нинішній тривожний день, час, коли Україна наша боронить свою землю і кров'ю найкращих її синів утверджує незалежність...

Колись, ще двадцять п'ять літ тому (Незалежності України на той час було всього 6 років) Іван Чендей в інтерв'ю Олександру Гаврошу сказав такі слова: «... Якщо не збережемо Україну, ми вкотре відрекемоуся себе в історії як нація нікчемна... Ми дуже добре танцювали, співали, улюлюкали, крутили спідницями і шароварами, виголошували промови, обіцяли, брехали і крали. Таке враження, що ми належимо до дрібненьких торгашів і крадіїв. І якщо є народи, які втрачали незалежність внаслідок програних війн, то ми можемо не мати своєї держави і внаслідок того, що її розкрадуть. Це страшно. Ми – дуже ліричний, емоційний, чутливий народ. Ми гарно плачемо, гарно сміємося, гарно казки розповідаємо. А де ж наше державобудування?! Україну треба будувати, Україну треба берегти і дбати про те, щоби Україна була Україною»².

Я часто згадувала ці батькові слова, кожен раз дивуючись їхній актуальності й через десятиліття-два...

Що відчував би він нині? – знов і знов питаю себе?

Йому боліли б утрати, як болять усім нам. Але впевнена, що він би сильно гордився стійкістю на-

² Чендей Іван: «Відчуваю, що залишилось небагато». Гаврош Олександр. Закарпатське століття: 20 інтерв'ю. Ужгород: Мистецька лінія, 2006. С.227–240.

ших найкращих і єдністю українців у волі до перемоги.

Йому боліли б Ірпінь, Бородянка, Буча... Херсон і Харків... Маріуполь... Він молився б за бійців Азова, захоплюючись їхньою незламністю... А певно, деяких моментів нинішньої реальності просто не розумів би і не приймав. Але він твердо вірив би в те, що Україна перемаже. І з болючою радістю розумів, що ми лише тепер посправжньому стаємо нацією.

У житті земному Іван Чендей був невсипущим у трудах, усе, що робив, робив на совість, добре: чи то була нова сторінка написаного твору, а чи посажене дерево чи прищеплена сортова троянда.

Тому нині хочу пригадати рядки, адресовані нам із далекого 1969 року, які написані теж добре, із думкою про майбутнє і для майбутнього, тобто для нас – нинішніх, та й для тих, хто прийде після нас...

«Коли б я писав листа до внуків і правнуків, я б їм сказав:

«Будьте людяними завжди і в усьому. Сім раз міряйте, а раз відрубуйте. Сійте добро і радість, спрямовуйте прагнення до того, щоб завтрашній ваш день був кращим од вашого дня нинішнього...»

Будьте Людьми з великим серцем, з великою щирістю, з великою щедротністю. Тоді у всьому ваші зусилля потрояться саме там, де будете споруджати Добро на Землі, красу на Землі... і ви самі будете великими...».

Отак, велич людини Іван Чендей бачив у доволі простих речах: щедрості, людяності, доброти, справжності й красі. Бо й сам був таким. Творив справжнє з щедрістю краси у слові, з думкою про добро на землі, утверджуючи свій рідний край у слові, вписуючи Закарпаття в загальноукраїнський простір. І робив це просто, без пафосу, талановито і чесно.

Бо, як казав іще батько Івана Чендея, попростому навчаючи сина: «Чесно працювати важко. Але від чесною роботи легко на душі».